

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/23/28-34>

Günəl Hacıyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
doktorant
dr.gatibe@gmail.com

ŞAH DÖNƏMİNDƏ İRAN-MİSİR MÜNASİBƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə şah dönəmində İran-Misir münasibətlərindən bəhs olunmuşdur. İran və Misir arasında siyasi və diplomatik münasibətlər 1979-cu il İslam İnqilabının qələbəsindən sonra demək olar ki, kəsilmişdir. İki böyük Şərq ölkəsi arasında iqtisadi, ticari və mədəni əlaqələr məhdudlaşmışdır. Məqalədə Şah dönəmində İran-Misir münasibətləri İslam inqilabından sonrakı və müasir dönməmlə müqayisə edilmiş və ikitərəfli əlaqələrin davamlı və dayanıqlı olmaması onların bir-birinə münasibətinin emosional meyillərin üstünlük təşkil etdiyi millik kimlik aspektindən müəyyən olunması ilə izah edilmişdir. İran və Misir diplomatik əlaqələrinin dayanmasından təxminən 40 ildən çox zaman keçməsinə baxmayaraq, hələ də münasibətləri bərpa etməyiblər. Məqalə tarixi-müqayisə təhlil metodu əsasında yazılmışdır. Şah dönəminin fərqli mərhələlərində İran-Misir münasibətləri xarakterizə olunarkən müəyyən olunmuşdur ki, hər bir ölkənin tələbatlarının məcmusu sayılan və xarici siyasətin əsas motivə edici amili olan milli maraq iki ölkə arasında münasibətlərin inkişafında nəzərə alınmamışdır.

Məqalənin yazılmasında müxtəlif elmi mənbələrdən istifadə olunmuşdur.

Açar sözlər: *İran, Misir, xarici siyasət, Şah Pəhləvi rejimi, Qərbin təsiri, C.Nasir, Ənvər Sədat, Kemp-Devid razılaşması, pan-ərəbizm, Şiə siyasi-məzhəb ideologiyası, İslam inqilabı*

Günəl Hacıyeva
Azerbaijan University of Languages
Ph.D student
dr.gatibe@gmail.com

Iran-Egypt relations during the rule of the shah

Abstract

In the article, Iran-Egypt relations during the Shah period were discussed. Political and diplomatic relations between Iran and Egypt were almost severed after the victory of the 1979 Islamic Revolution. Economic, commercial and cultural relations between the two big Eastern countries are limited. In the article, Iranian-Egyptian relations during the Shah period were compared with the post-Islamic revolution and the modern period, and the lack of continuity and stability of bilateral relations was explained by determining their relationship to each other from the aspect of national identity dominated by emotional tendencies. Although more than 40 years have passed since the end of diplomatic relations, Iran and Egypt have not yet restored relations. The article was written based on the method of historical-comparative analysis. When characterizing Iran-Egypt relations at different stages of the Shah's reign, it was determined that the national interest, which is the sum of the needs of each country and is the main motivating factor of foreign policy, was not taken into account in the development of relations between the two countries.

Various scientific sources were used in writing the article.

Keywords: *Iran, Egypt, foreign policy, Shah Pahlavi regime, Western influence, J.Nasser, Anwar Sadat, Camp David agreement, pan-Arabism, Shia political-sectarian ideology, Islamic revolution*

Giriş

İran və Misir arasında siyasi və diplomatik münasibətlər 1979-cu il İslam İnqilabının qələbəsindən sonra kəsilmiş, ikitərəfli iqtisadi, ticari və mədəni əlaqələr kifayət qədər məhdud qalmışdır.

Bu, hər iki tərəfdən iranlı və misirli milli kimliyi ilə bağlı bəzi mənfi emosional cəhətlərin üstünlük təşkil etməsinin nəticəsidir ki, bu da onların bir-birinə münasibətinə kölgə salır. Pan-ərəbizmə qarşı kin İranın Misirlə əlaqələrini bərpa etməyə mane olur (1). İranın anti-Qərb siyasəti və milli kimliyinin aparıcı tərkibi olan şiə ideologiyasına əks olaraq Misirin Qərblə münasibətləri iki ölkə arasında münasibətləri sarsıdır. Münasibətlərin İran və Misirin qarşılıqlı ortaq maddi maraqlar üzərindən deyil, bu kimi mənfi emosional çalarlar üzərində formalaşması səmərəli münasibətlərin bərpa olunmasını ləngidən başlıca amil olaraq izah oluna bilər.

Misir və İran oxşar paralellərə sahib şərq ölkələridir. Strateji yerləşməsi, zəngin tarixi ənənələri və böyüklüyü ilə yanaşı, XX əsrin ikinci yarısında hər iki ölkə özünü regional lider kimi görür və regional təsir uğrunda yarışır. Misir və İran müntəzəm olaraq ideologiyaları xarici siyasətin əsas komponenti kimi dəstəkləyib və ondan [bir-birinin] rejimlərinin siyasi sabitliyini pozmaq üçün strateji, ritorik alət kimi istifadə ediblər. Məsələn, 1952-ci il çevrilişi Misirdə ümumrəb, anti-müstəmləkəçi Camal Əbdül Nasirin hakimiyyətə gəlməsindən sonra Misir rejimi İranın ABŞ və İsrailə əməkdaşlığına meydan oxudu və iki ölkə arasında “soyuq müharibə” alovlandı. 1970-ci illərdə münasibətlər xeyli istiləşdi və Misir prezidenti Ənvər Sədat Nasirin ideoloji irsinə əks olaraq, Qərbə açıldı və İsrailə sülhə cəhd etdikcə İran Misirlə güclü strateji ittifaq yaratdılar. Lakin bu səmimiyyət 1979-cu il İran İnqilabından sonra bir gecədə açıq düşmənçiliyə çevrildi. İran İnqilabı dövlətlərarası münasibətləri dəyişdirdiyi və regionda dövlət-cəmiyyət münasibətlərinə təzyiq göstərdiyi üçün müasir Yaxın Şərq tarixində ən mühüm hadisələrdən biri idi. İranın öz inqilabını ixrac etmək cəhdlərinin yaratdığı təhdidlərə cavab olaraq Misir ABŞ-la müttəfiqliyini gücləndirdi. O, 1980-ci ildə başlayan İran-İraq müharibəsi zamanı İraqı dəstəkləyərək və ərəb dünyasının əksəriyyəti ilə anlaşıaraq Yaxın Şərqdəki xarici siyasətini kökündən dəyişdi. İran İnqilabı Misirin xarici siyasətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdi, beləki Misir ABŞ ilə müttəfiqliyini gücləndirdi, ərəb dünyasına yenidən inteqrasiya etdi və İran-İraq müharibəsi zamanı İraqı dəstəklədi.

İran İnqilabından əvvəl münasibətlər.

Pəhləvi sülalələsinin hakimiyyəti dövründə İran-Misir münasibətləri hər zaman sabit olmamış və əhəmiyyətli inkişaf tarixinə malik olmuşdur. Dəyişikliklər əsasən daxili və xarici məsələlərə münasibətdə cavab reaksiyasını təşkil edir. İki ölkə arasında münasibətlər ikitərəfli ortaq maraqlardan daha çox regionda gedən geosiyasi proseslər, klient - donor münasibətləri çərçivəsində ABŞ və digər Qərb dövlətləri ilə əlaqələri, həmçinin, liderlərin şəxsi keyfiyyətləri, qavramları və hakim ideologiyalar üzərində inkişaf etmiş və səciyyələnmişdir. Şah Pəhləvi dönəmində İran-Misir münasibətləri xaraktercə fərqli mərhələləri əhatə edir. Şərti olaraq Şah dönəmində İran - Misir münasibətlərini aşağıdakı kimi fərqləndirmək olar:

- 1939-1950-ci illər-Monarxiyalar dövrü, nığah diplomatıyası;
- 1951-1953-cü illər-Hər iki ölkənin müstəmləkçiliyə qarşı mübarizə dövrü;
- 1953-1970-ci illər-Fərqli rejimlər arasında gərgin və antoqonist dövr;
- 1970-1979-cu illər-Qərblə əməkdaşlığın iki dövlət üçün prioritet olduğu dövr (Pəhləvi ilə Sədat arasında səmimi, dost münasibətlərin ikitərəfli əlaqələrdə ən yüksək səviyyədə ifadə olunduğu onillik).

1979-cu il İranda İslam inqilabının baş verməsi Misir- İran münasibətlərinə yenidən baxılmasını tələb etdi. Belə ki, islam inqilabından sonra Yaxın və Orta Şərqdə qüvvələr nisbətində güclü tərəf olmaq uğrunda mübarizə fars-ərəb düşmənçiliyinin artması, şiə siyasi-dini ideologiyasına qarşı ərəblərin həmrəyliyi, Körfəz regionunun İran və ərəb dövlətləri üçün əhəmiyyətinin artması ilə müşaiət olunurdu. İlk dövrlərdə hər iki dövlətin monarxiya quruluşlu olması onların müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığı üçün ortaq əhəmiyyət kəsb etmişdir. 1940-cı illərdə, şah Məhəmməd Rza Pəhləvi 1939-cu ildə Misir kralı Fərruxun bacısı Fəvziyə ilə evləndikdən sonra Misirlə İran arasında

münasibətlər yüksək idi (2). İkinci Dünya müharibəsindən sonra hər iki ölkənin Qərb və Böyük Britaniyanın təsirindən azad olmaq sahəsində cəhdləri bu iki ölkəni daha da yaxınlaşdırmışdı. Hər iki ölkə millətçi monarxiyalar idi. 1950-ci illərin əvvəllərində isə Misir və İranda mühüm siyasi dəyişikliklər baş verdi. Misirdə 1952-ci ildə Azad Zabitlər çevrilişi Camal Əbdül Nasiri hakimiyyətə gətirdi. Onun rejimində pan-ərəbizm və anti-müstəmləkəçilik xarakterli vurğulandı. İranın demokratik yolla seçilmiş baş naziri Mosaddeq İngiltərə-İran Neft Şirkətindəki Britaniya holdinqlərini milliləşdirməklə və Nasiri 1956-cı ildə Süveyş kanalını milliləşdirməyə ruhlandırmaqla anti-müstəmləkəçilik mövqeyi tutdu. 1953-cü ildə ABŞ Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin və İngiltərənin dəstəklədiyi çevriliş onu devirdi. Hakimiyyətə qayıdan şah Pəhləvinin dövründə İran Nasirin idarə etdiyi Misir ilə əks istiqamətdə hərəkət edərək, Qərbə yaxınlaşaraq ABŞ və Böyük Britaniya ilə hərbi ittifaqlara girdi. Bu, Misir və İran arasında “soyuq müharibənin” başlanmasından xəbər verirdi. 1958-ci ildə Şah İsrail dövləti ilə gizli razılaşma əsasında İranın Əhvaz şəhərində (Xuzistan əyalətinin mərkəzi) Camal Əbdül Nasirə qarşı əks təbliğat yayımlayan stansiya fəaliyyətə başlamışdır (3). Bundan başqa Şah Məhəmməd Pəhləvi 1958-ci ildə İraqda hakimiyyət çevrilişində Nasirin rolu olduğundan şübhə etmişdi. İraq monarxiyası üzvlərinin qəddarcasına edamı Şahı ciddi narahat etmişdi. Bağdad paktının yaranması və orada İranın iştirakı Misir tərəfindən düşmənçilik kimi qarşılanmışdı (4). 1960-cı ildə Nasir Şahı “Qərbin və Sionizmin oyuncağı” olması ilə ittiham etmişdi. Buna cavab addım kimi İran Xarici İşlər Naziri Aras Aram Nasiri “zəifdüşüncəyə sahib Misir fironu” adlandırmış, onun qanunsuz rejimini tanımayacaqlarını bəyan etmişdir. Bunların ardınca Nasir İranla Misir arasında əlaqələrinin kəsildiyini elan etdi. Həmin il Misir Yəmənin vətəndaş müharibəsinə hərbi müdaxilə etdi. Bu hərbi müdaxilə “Misirin Vyetnamı” kimi yadda qaldı. Müdaxilə nəticəsində 5 il ərzində Misir qoşunu 10000 itki verdi, Misir böyük maliyyə çətinliyi ilə qarşılaşdı. Misirin Körfəzin cənub sahillərindəki mövcudluğu regional güclərlə yanaşı İran üçün də ciddi narazılıq və narahatlıq doğurdu. Şah Pəhləvi Misirin Yəməndə müdaxiləsini və ərəzidə Misir qoşunlarının saxlanması “təcavüz aktı” kimi qiymətləndirdi. 1964-cü ildə C.Ə.Nasir Şahın ünvanına təkrar “ABŞ və İsrailin oyuncağı” deyərək tənqir etdi. 1966-cı ildə İranın Baş Naziri Abbas Hoveyda Fars Körfəzində hökm sürən gərginliyin Tehran üçün qəbuledilməz olduğunu söyləmişdir: “Fars Körfəzi körfəz ölkələri üçündür, yadların (Misirin) burada yeri yoxdur” (1).

Körfəzdə nüfuz uğrunda rəqabətlə yanaşı, hər iki tərəf digərinə şübhə və tənqidi yanaşırdı: Şah Nasiri “sovet ekspansionizminin aləti” kimi görürdü. Əslində, Misir 1960-cı ildə şahın İsrail dövlətini de-fakto tanımasından sonra İranla əlaqələri kəsdi. Misirin Yəmənin şimalında Vətəndaş müharibəsində iştirakına və onun Körfəzdəki ambisiyalarına qarşı mübarizə aparən mühafizəkar körfəz ölkələri İranın status-kvo gücünə çevrilməsindən narahat olurdular. Lakin 1967-ci ildə İsrailə qarşı acı məğlubiyyətdən sonra Nasir Misirin Körfəzdəki ambisiyalarını yenidən nəzərdən keçirdi və İranla münasibətlər Nasirin ölümündən bir ay əvvəl, 1970-ci ilin avqustunda bərpa olundu.

1967-ci ildə Misir İsrailə müharibədə ağır məğlubiyyətə uğrayır və ərəzisinin bir hissəsini itirir. Baxmayaraq Misir müharibələr nəticəsində zəifləmişdi, lakin İranı Körfəzdə narahat etməyəcəyini davam edirdi. Nasirin dünyasını dəyişməsi və Ənvər Sədatın hakimiyyətə gəlməsi ilə İran-Misir münasibətləri kökdən dəyişdi. Ənvər Sədatın hakimiyyəti dövründə Misirlə İran arasında münasibətlər xeyli yaxşılaşdı və diplomatik, iqtisadi və siyasi əməkdaşlıq başladı. Misirin ABŞ-la münasibətləri Sadat Sovet İttifaqının hərbi qulluqçularını Misirdən çıxardıqdan sonra yaxşılaşdı. Beləcə, 1970-1980-ci illərdə Misir və İran ABŞ-ın Yaxın Şərqdə təhlükəsizliyinin əsasını təşkil edən “Əkiz sütunlar” siyasətinin iki əsas komponenti oldular (5). Bu onillikdə Misir və İranın ABŞ-la birgə ittifaqı ilə yanaşı ikitərəfli münasibətlər də inkişaf etdi. İran rejimi Misirdə Səid Portunun yenidən qurulması, Süveyş kanalının genişləndirilməsi və bir sıra birgə sənaye və kənd təsərrüfatı layihələri də daxil olmaqla əməkdaşlıq üçün milyardlarla dollar kredit və qrantlar verdi. İran Misirlə İsrail arasında sülh təşəbbüsünü, Kemp Devid razılaşmasını dəstəklədi. Qeyd edək ki, strateji müttəfiqlik Sədat və Məhəmməd Rza Pəhləvinin şəxsi münasibətlərində də əks olunurdu.

1973-cü ildə 1967-ci il müharibəsi nəticəsində itirdikləri ərəziləri, yəni Misir Sinay yarımadasını və Suriya Colan (Holan) yüksəkliklərini geri qaytarmaq üçün İsrailin üzərinə hücum

edir. Müharibə zamanı İran Misirə neft yardımını göstərir. Bu müharibə Misir üçün uğursuz bitir. 1975-ci ildə Misirlə İran İsraildən Sinay yarımadasının qaytarılmasını tələb edən birgə kommunike ilə çıxış etdilər. Sinayın Misirə geri qaytarılması üçün Şah Pəhləvi ABŞ və İsrailə diplomatik danışıqlar aparır İsrailə torpaq əvəzinə (Abu-Rudeis neft sahələrinin əvəzinə) neftlə təmin edəcəyinə dair söz verir (6).

Beləliklə, Şahın dəstəyi ilə Kemp-Devid sülhü imzalanır. Nəticə olaraq Sinay yarımadası Misirə geri qaytarılır. Bu sülh Ənvər Sədat Nobel Sülh Mükafatını qazandırır, Misir-İran münasibətləri ABŞ-ın ümumi dəstəyi ilə yüksək səviyyəyə qalxır. Lakin çox keçmədən məşhur sülh razılaşması Misir üçün regionda və ikitərəfli əlaqələrində mənfi nəticələr doğurur. Misir “pan-ərəbizm” ideologiyasını əsas tutmadığı üçün ərəb dünyasında təklənir, “İslam dünyasına sadıqsızlıq” üzündən İran İslam Respublikası Misirlə diplomatik əlaqələri tamamilə kəsir. Ölkədən qaçan Şaha Misirdə sığınacaq verilməsi, ölümündən sonra burada dəfn edilməsi, ardınca 1981-ci ildə Ənvər Sədat sui-qəsd nəticəsində öldürülməsi, İran İslam Respublikasında sui-qəsdçi Xalid İslambuli adına küçənin adlandırılması ikitərəfli münasibətlərə daha bir zərbə vurur. (2003-cü ildə Xatəminin hakimiyyəti dövründə bu ad dəyişdirilərək “İntifada” küçəsi oldu) (4).

Beləliklə, 1979-cu il İranda İslam İnqilabı Şahın hakimiyyət dönməsinə sonlandırdı, həmçinin Yaxın Şərqdə yeni nizam yaratdı və Misir-İran münasibətlərini tamamilə dəyişdi. İran İslam inqilabı bölgədəki geosiyasi mühiti tamamilə dəyişdirdi və Misirin xarici siyasətinə əhəmiyyətli təsir göstərdi.

İran inqilabından sonra münasibətlər.

Yeni qurulan İslam Respublikası rejimi bir çox cəhətdən Pəhləvi rejiminin tam əksi idi və xarici siyasətində kökündən fərqli bir yol tutdu. Yeni qurulan İran İslam Respublikası anti-Qərb, anti-sionist, teokratik respublika idi, İran isə qərbyönlü, dünyəvi, millətçi monarxiya, İsrail və ABŞ ilə sıx əməkdaşlıq edən regional sabitlikdə maraqlı olan status-kvo qüvvəsi idi. İsrailin devrilməsinə, bölgədə monarxiyaların və dünyəvi dövlətlərin devrilməsinə fəal çağırışlar edən yeni rejim fəal, avantürist və bəzi hallarda düşmənçilik siyasəti ilə məşğul olub, öz mesajını bütün dünyada müsəlmanlar arasında yaymaq məqsədi daşımağa başladı. İranın yeni rejimi açıq şəkildə Sədat hökumətinə qarşı çıxdı, onun siyasətini İslama zidd, imperialist və sionist tərəfdarı kimi xarakterizə etdi və İsrailə bağladığı sülh müqaviləsinə görə Misirlə əlaqələri dərhal kəsdi. İranın qəzəbinə baxmayaraq, Sədat İrandan qaçan Şahı hərərətlə qarşıladı və ona siyasi sığınacaq verdi. Ölkənin İranla münasibətləri bir neçə ay ərzində demək olar ki, yaxşı səviyyədən heçə enmiş oldu. ABŞ ilə əməkdaşlığın artması və ərəb dünyası ilə münasibətlərin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşması, onun Ərəb Liqasına yenidən qəbul edilməsi ilə nəticələndi. 1970-ci illərdə ABŞ-la münasibətlər xeyli yaxşılaşsa da, Şahın süqutundan sonra Misir rejimi açıq şəkildə regionda ABŞ-ın maraqlarının müdafiəçisi rolunu öz üzərinə götürməyə çalışırdı. 1980-ci illərin əvvəllərində Misir İsraildən sonra ABŞ-ın qeyri-NATO hərbi yardımını alan ikinci ölkə oldu və ölkə 1989-cu ildə ABŞ-ın NATO-dan kənar əsas müttəfiqinə çevrildi (7).

Eyni zamanda, Misir Yaxın Şərqdə beynəlxalq arenada özünü yenidən istiqamətləndirdi və Fars körfəzi ölkələri və İraqa münasibətlərini yaxşılaşdırdı. İsrailə sülhdən sonra bir çox ərəb dövlətləri Misirə düşmən münasibət bəsləsələr də, İranın öz inqilabını ixrac etmək, regionda monarxiyaların və dünyəvi rejimləri devirmək istəyindən qaynaqlanan ortaqların təhlükəyə qarşı öz mövqelərini yenidən nəzərdən keçirməyə vadar oldular. Misir rejimi “Kamp Devid” razılaşmasının nəticəsində faktiki olaraq itirilən keçmiş “pan-ərəb rejiminə” qayıtmağa, İranla arasındakı gərginliyi ərəb-fars qarşıdurması kimi təqdim etməyə və ərəb ictimaiyyətin dəstəyini qazanmağa çalışırdı.

İslam Respublikasının özünün Misir üçün yaratdığı birbaşa təhlükə ilə yanaşı, onun uğurlu inqilabi islamçılığı regiona ixrac etmək cəhdləri daha böyük təhlükə yaratmaqla Misirin məyus əhalisinin müxtəlif təbəqələrini ruhlandıraraq ölkənin daxili sabitliyinə ciddi zərbə vururdu. İranın hakimiyyətdə olan şiə din xadimləri Sədat rejiminə qarşı “din müharibəsi” başlatdılar və dini simvolizm vasitəsilə onun legitimliyinə zərbə vurdular. İslam Respublikasının Ali Rəhbəri Ayətullah Xomeyni Sədatı firon adlandırdı (qədim Misir fironları İslamda tiran və despot hesab olunur), onu Qərblə əlaqə saxlamaq, sionist dövlətlə sülh bağlamaqla ümmətə qarşı hərəkət etməkdə

ittiham edərək kafir elan etdi və hətta ölümünü tələb etdi (8). Beləliklə, Xomeyninin çıxışı Misir dövlətinin legitimliyini şübhə altına aldı və dini hissləri Sədətə qarşı səfərbər etdi. Misir rejiminin bu ideyaların əhalinin böyük təbəqələrini ruhlandıracağından və ölkənin daxili sabitliyinə xələl gətirəcəyindən qorxmağa əsasları var idi. İran İnqilabı Sədətın Nasirizm mirasından qopmasından sonra Misirdə onun populyarlığının ən aşağı həddə olduğu bir vaxtda baş verdi. Sədətın hökumət xərclərini azaltmaq üçün çörək və digər əsas ehtiyaqlara ayrılan subsidiyaların kəsməsi, Beynəlxalq Valyuta Fondunun verdiyi kreditlər əvəzində onun şərtlərini yerinə yetirməsi, İsrailə sülh prosesini başlatması və Kemp Devid Sazişini imzalaması Qərbin iqtisadi, siyasi və mədəni təsirinə geniş qapılar açdı. Üstəlik, Sədətın keçmiş müttəfiqləri Sədətın şəriəti vəd etdiyi kimi tətbiq etməməsindən məyus olmuşdu və şübhəsiz ki, bu İranın dini simvolizmi üçün münbit zəmin yaratmışdı.

İran inqilabı islamçılarla yanaşı sadə Misir xalqını da ilhamlandırdı. İranın anti-ABŞ və anti-sionist fəaliyyəti ilə Sədətın Kemp Devid Sazişlərini imzalaması arasındakı siyasi ziddiyyət sıradan bir misirli üçün aydın idi və İran İnqilabı “bir çox misirilər üçün bir müsəlman xalqının imperialist təcavüzə real cavabı kimi görünürdü. Üstəlik, inqilabçı İslamın mesajı Misirin universitetlərinə, sivil cəmiyyətə, məscidlərə və xalq kütlələrinə daxil olur və siyasi islam qrupları İranı nümunə kimi görür, solçu ziyalılar isə İran İnqilabını strukturalist marksist nöqtəyi-nəzərdən təhlil edir, onu uğurlu kütləvi səfərbərliyin və hakimiyyətlə xalq qarşıdurmasının ilham qaynağı kimi görürdü. Bu yolla İranın yeni rejimi Misir ictimaiyyətinin rəğbətini qazandı və ölkənin şəhər və kəndlərində Ayətullah Xomeyninin şəkilləri görünməyə başladı. İran İnqilabı Misirdə islamçılığın inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmiş, islamçı fəallığı, müqaviməti və zorakılığı qanuniləşdirmiş və təşviq etmişdir. 6 oktyabr 1981-ci ildə Misir ordusuna sızmış islamçı təşkilatın üzvlərindən biri Xalid əl-İslambuli Sədətı hərbi parada baxarkən öldürür: “Mən Xalid əl-İslambuliyəm, Fironu öldürdüm və mən ölümdən qorxmuram” (7) deyər səslənir. Bunun ardınca Xomeyni Tehrandə küçələrdən birini Sədətın qatilinin şərafinə adlandırması və poçt markası istifadəyə verməsi hücumu açıq şəkildə təsdiqlədi.

Beləliklə, Misirin 1970 və 1980-ci illərdəki “İslam dirçəlişi” şübhəsiz ki, siyasi ölçüyə malik idi və 1980-ci illər boyu İslamçı qruplar dünyəvi millətçi Misir Ərəb Respublikasını Misir İslam Respublikasına çevirmək üçün davamlı cəhdlərində Misir hökumətinə qarşı tez-tez zorakılıq kampaniyası aparmağa davam etdilər. Misirin İran inqilabına ilk rəğbətini baxmayaraq, 1980-ci illərin əvvəllərində bir neçə inqilabi hərbi məhkəmə edamı, solçu və liberal qüvvələrə qarşı amansız zorakılıqlar və İranda kürd muxtariyyət hərəkatının yatırılmasından sonra misir ictimaiyyəti arasında islam inqilabının populyarlığı azaldı. Eynilə, Misirin əsas islamçı təşkilatı olan və əvvəlcə İran inqilabını islamın siyasi mübarizədə qələbəsinin təzahürü kimi dəstəkləyən və alqışlayan “Müsəlman Qardaşlar” da sonda mövqeyini dəyişdi. Şiə islamından ilham almış və İran rejimi kimi şiə kimliyini vurğulayan Suriyanın hakim BƏƏS rejimi İranla müttəfiqliyi ilə yanaşı, Suriyada “Müsəlman Qardaşlar” hərəkatını qanundankənar elan etməsi və onun üzvlərinə təqib həyata keçirməsi buna səbəb olmuşdur.

Bununla belə, İranın islamçı “yumşaq gücü” Misir rejimi üçün real təhlükə yaratmaqda davam edirdi. İran İnqilabı ilə bağlı ədəbiyyat senzuraya məruz qaldı. Həqiqətən də, Sədət və onun varisi Mübarəkin İran inqilabının təsirini məhdudlaşdırmağa, İran inqilabi islamizmini yad, xaricdən gətirilən bir ideologiya kimi təqdim etməyə, onun mənbələrinin etibarını sarsıtmağa çalışırdı.

Hüsni Mübarəkin hakimiyyəti illərində İran-Misir münasibətləri Şah dönəmindən kəskin fərqlənir və mənfi məcrada inkişaf edirdi. Bir sıra hadisələr bunun bariz sübutudur. 1980-1988-ci illərdə baş vermiş İran ilə İraq arasında müharibədə Misir İraqı dəstəklədi. Həmçinin, ərəb xalqı və İraqda çalışan misirilər İraqa simpatiya duyurdu. 1983-cü ildə müharibə gedişində Misir İrana ərəb portları ilə bağlı xəbərdarlıq edir ki, onun hər hansı səhv addımına qarşı Misir hərbi addım atacaq. 1987-ci il İrana məxsus sərnəşin təyyarəsinin vurulması zamanı H.Mübarək İranı ittiham edir və hadisənin səbəbkarı olaraq gərgin müharibə vəziyyəti və Körfəzdə qarmaqarışılığın yaranmasında İran hökumətini suçlayır.

28 aprel 1991-ci ildə Hüsni Mübarəkin hakimiyyəti dövründə biznes əməkdaşlığı qarşılıqlı maraqlar çərçivəsində sahəsində ikitərəfli əlaqələr bərpa edildi. 1990-cı ildə İranın şimalında baş vermiş zəlzələnin fəsadlarını aradan qaldırmaq üçün Misir İran İslam Respublikasına humanitar yardım göstərdi. Buna baxmayaraq, münasibətlər gərgin çərçivədən çıxarmaq mümkün olmurdu (8).

2011-ci il ərəb baharı nəticəsində H.Mübarəkin istefası ilə hakimiyyəti sonlanır. İlk dəfə demokratik seçki yolu ilə seçilən Misir Prezidenti M.Mursinin qısa hakimiyyəti dövründə İran-Misir münasibətlərinə müsbət təsir edən hadisələr baş verir. 1979-cu ildən sonra Misirin Tehranda diplomatik nümayəndliyi bərpa olunur. İlk dəfə Misir İran dövlətinə məxsus gəmilərin Süveyş boğazından keçməsinə icazə verir. İslam hərəkatının davamçısı olan Mursi beynəlxalq tədbirdə iştirak etmək üçün 2012-ci ilin avqustunda İrana səfər etdi. Bu 1979-cu ildən bəri ilk Misir Prezidentinin İrana səfəri idi. Bu səfər iki ölkə arasında yeni münasibətlərin başlanğıcı kimi dəyərləndirildi. 2013-cü ilin fevralında Mursi İİR-nin Prezidenti Mahmud Əhmədjədi İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının Sammitində iştirak etmək üçün Misirə dəvət etdi. İran Prezidenti təntənəli şəkildə qarşılandı. Lakin bu epizodik dəyişiklik geosiyasi, ideoloji mübarizə fonunda və Mursinin hakimiyyətinin qısa dövründə gözləntiləri doğrultmur və münasibətlər keçmiş mərhələlərdən fərqlənə bilmir.

Misir Prezidenti Abdel Fattah əl-Sisi 2014-cü ilin iyununda hakimiyyətə gələrkən İran Prezidenti Həsən Ruhanini andiçmə mərasiminə dəvət etmişdi və bu dəvəti iki ölkə arasında münasibətlərin normallaşdırılmasına bir işarə kimi dəyərləndirildi. Bütün bu yaxınlaşmalara baxmayaraq, Misirin İranla münasibətləri konstruktiv və möhkəm təməldən daha çox dövrü təhlükə qavrayışlara əsaslanır.

Bu iki ölkənin tarixi maraqları və geomədəni reallıqları bir-birinə ziddir. və 1971-ci ilə qədər Misir tarixən pan-ərəbizm- ərəb millətçiliyi çərçivəsində coğrafi mənada ilk növbədə Suriya ilə (1958-ci ildə Misirlə Suriyanın İttifaqı-Birləşmiş Ərəb Respublikası yaradılır və 1971-ci ilə qədər suveren dövlət sayılır.) inteqrasiya siyasəti aparsa da, İranın Suriyadan öz maraqlarının olduğu, məqsədləri üçün şiə ideologiyası və Suriya ərazisindən istifadə etmək niyyətində olduğu şübhəsizdir. Başqa sözlə, hər iki ölkə Suriyadakı islam qruplarından və bu gün Suriya məsələsində demokratiya uğrunda mübarizə aparan qruplardan narahat olsa da, aydındır ki, iki ölkənin prioritetləri fərqlidir (9).

Sisinin İranla yaxınlığı Misirdə bəzi dairələrdə ciddi şübhə doğurur. Ərəb dünyasının əsas aktoru hesab edilən Misirin İranla tarixi münaqişələri olduğu və bu qarşıdurmaların hələ də davam etdiyi vurğulanır və Sisinin addımları onun öz qərarı kimi şərh olunur (2). Bu vəziyyət Misirdəki millətçi, islamçı və liberal qanadlar arasında ciddi narahatlığa səbəb olur.

Nəticə

Regional reallıqlar və Misirin ərəb məsələsində tutduğu mövqe İran-Misir münasibətlərinin sərhədlərini müəyyən edir. Beləki, Misirdəki çevriliş prosesində Sisi rəhbərliyinə ciddi dəstək verən Səudiyyə Ərəbistanı bu yaxınlaşmadan narahat olmuş və Misirin geosiyasətinə təsir etmək üçün Misir sərhədində Sudanla hərbi təlim keçirmişdir. Mesaj xarakteri daşıyan bu təlimin Misirin İranla münasibətlərinə yenidən baxması üçün həyata keçirildiyi hesab edilir. Bəhreyn kralının Misirə səfəri həm də Misir-İran yaxınlaşmasının regional kontekstdə miqyasının anlaşılması baxımından əhəmiyyətlidir.

İrana qarşı vuruşan, Bəhreynə rejim dəyişikliyinə nail olmaq istəyən və bunun üzərində ciddi iş aparan kral və müttəfiqlərinin Misirə səfəri zamanı Sisinin “Bəhreyn və Fars körfəzinin təhlükəsizliyi Misirin təhlükəsizliyidir” deməsi münasibətlərin əhatə dairəsini və sərhədlərini açıqlamışdır. 2015-cil ilin noyabrında BBC-yə müsahibəsində Misirin hazırkı Prezidenti el-Sisi qeyd etmişdir: “Bizim İranla əlaqələrimiz yoxdur. Misir Ərəb Milli təhlükəsizliyini öz təhlükəsizliyinin tərkib hissəsi hesab edir və bu məsələdə ciddi məsuliyyət daşıyır”. İrana gəldikdə, İran İslam Respublikası Misirlə münasibətlərinin sərhədlərini aydın dərk edir. Suriya məsələsi ilə bağlı kritik proses zamanı Misir kimi ərəb dünyasında böyük nüfuz sahibi olan bir ölkənin

müxalifətindən qurtulmaq və bu vəziyyətin mənfi nəticələrini azaltmaq İran üçün böyük qazanc hesab olunur.

Bundan başqa, İran rəsmilərinin Küveyt və Omana səfərləri və Misirlə yaxınlaşma istəyi regionda İrana qarşı mənfi atmosferi azaltmaq istəyi kimi qiymətləndirilə bilər.

Hal-hazırda Misir-İran münasibətləri ziddiyyətli olmaqda davam edir.

Ədəbiyyat

1. Motaz Salamah, Mohammad Saied Alsayyad. Egyptian Policy toward Iran and the Challenges of Transition. <https://rasanah-iiis.org/english/wp-content/uploads/sites/2/2017/12/Egyptian-Policy-toward-Iran.pdf>
2. Mahmood Monshipouri, Anthony Zmary. Re-evaluating Iran-Egypt Relations: A Look at the Evolving Geopolitical Context <https://www.insightturkey.com/articles/re-evaluating-iran-egypt-relations-a-look-at-the-evolving-geopolitical-context>
3. İran-Misir münasibətləri yaxın perspektivdə. <https://modern.az/az/news/102188/>
4. Alaa Bayoumi. The Saudi Egyptian divide runs deeper than Syria/ <https://www.alaraby.co.uk/english/comment/2016/10/21/the-saudi-egyptian-divide-runs-deeper-than-syria>
5. Mısır-İran Yaxınlaşmasının Boyutları ve Sınırları <https://www.insamer.com/tr/?output=pdf&type=post&id=4423>
6. Brenton Clark, Adel Abdel Ghafar. Post-January 25 Iranian-Egyptian Relations: New Dawn?/ <https://www.jadaliyya.com/Details/26016>
7. Mohammad Soltaninejad. Iran and Egypt: Emotionally Constructed Identities and the Failure to Rebuild Relations. https://www.academia.edu/71480711/Iran_and_Egypt_Emotionally_Constructed_Identities_and_the_Failure_to_Rebuild_Relations
8. Paul Iddon. High points and low points: A history of Iran-Egypt relations// <https://english.alaraby.co.uk/analysis/high-points-low-points-history-iran-egypt-relations?amp>
9. Tom Leijnse. The Impact of the Iranian Revolution on Egypt's Foreign Policy. The Impact of the Iranian Revolution on Egypt's Foreign Policy - International Affairs Forum (ia-forum.org)

Göndərib: 18.03.2023

Qəbul edilib: 11.05.2023